

नेपाली गजलको विकासमा सुदूर पश्चिमाञ्चल गजल मञ्चको योगदान

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर

द्वितीय वर्ष दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

लक्ष्मण चौलागाईं

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

शोध निर्देशकको मन्तव्य

नेपाली एम. ए. (शैक्षिक वर्ष २०६४-६६) दोस्रो वर्षका विद्यार्थी लक्ष्मण चौलागाईंले नेपाली गजलको विकासमा सुदूर पश्चिमाञ्चल गजल मञ्चको योगदान शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफरिस गर्दछु ।

मिति: २०६८ । २ । ३०

सह.प्रा.डा. जीवेन्द्र देव गिरी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर
काठमाडौं

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र लक्ष्मण चौलागाईंले स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको नेपाली गजलको विकासमा सुदूर पश्चिमाञ्चल गजल मञ्चको योगदान शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

प्रा. राजेन्द्र सुवेदी
(विभागीय प्रमुख)

_____

सह प्रा. डा. जीवेन्द्र देव गिरी
(शोध निर्देशक)

_____

.....
(वाह्य परीक्षक)

_____

मिति: २०६८/०३/०१

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

एम.ए.	मास्टर अफ आर्टस
सु.प.ग.म.	सुदूर पश्चिमाञ्चल गजल मञ्च
प्रा.	प्राध्यापक
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
पृ.	पृष्ठ
सु.प.	सुदूर पश्चिम
वि.सं.	विक्रम संम्वत्
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
टी.भी.	टेलिभिजन
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
सा.सं.	सातौं संस्करण
सं	संस्थापक
सम्पा.	सम्पादक

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा श्रद्धेय गुरु सह प्रा. डा जीवेन्द्र देव गिरीको निर्देशनमा तयार पारेको छु । यसको शीर्षक नेपाली गजलको विकासमा सुदूर पश्चिमाञ्चल गजल मञ्चको योगदान रहेको छ । आफ्नो कार्य व्यस्तताका बिच पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा अति नै अमूल्य सरसल्लाह एवम् मार्ग निर्देशन गरी शोधपत्र तयार गर्नमा सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरु प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदी ज्यू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारी गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक सामग्री व्यवस्थापन गरी सहयोग गर्ने त्रि.वि.केन्द्रीय पुस्तकालय तथा सु.प.ग.म.को योगदान नामक शोधपत्रका लागि आवश्यक पुस्तक र पत्र पत्रिकाका साथै विभिन्न जानकारी उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने गजल मञ्च परिवार, अध्यक्ष टोपेन्द्र शाहलाई हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधका क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझावका साथै सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्नुहुने मित्र पुष्कर राज भट्टप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो अध्ययनलाई सुरुदेखि यहाँसम्म ल्याई पुऱ्याउने र सदैव हार्दिक उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पुज्य आमा सरुपा देवी चौलागाई र पिता कृष्ण लाल चौलागाईप्रति सदा ऋणी रहनेछु । अध्ययनको क्रममा विभिन्न सहयोग सुझाव र सल्लाह प्रदान गर्ने बहिनी मिना, विजया, भाई दीपक र नवराज चौलागाईलाई पनि धन्यवाद नदिइरहन सकिदैन ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न सामग्री सङ्कलनका क्रममा महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्ने मेरा मित्र दीपक पौडेल, पदम बहादुर वली, रवी प्रसाद सापकोटा र राजेन्द्र चौधरीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । प्रस्तुत शोधपत्र कम्प्युटर टाइप तथा प्रिन्टका क्रममा सहयोग गर्नुहुने दाजु सचिन महर्जनलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. कीर्तिपुर नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति: २०६८/०२/३०

शैक्षिक सत्र: ६४-६६

क्रमाङ्क : ३०५

.....
लक्ष्मण चौलागाई

विषय सूची

क्र.सं.	पृष्ठ सङ्ख्या
पहिलो परिच्छेद: शोध परिचय	१-४
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	१
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	३
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	३
१.७ शोधविधि	४
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	४
१.७.२ सैद्धान्तिक आधार	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	४
दोस्रो परिच्छेद: गजलको सिद्धान्त	५ - २८
२.१ गजलको सैद्धान्तिक परिचय	५
२.१.१ गजलको व्युत्पत्ति र अर्थ	५
२.१.२ गजलको परिभाषा	६
२.१.३ गजलको संरचना	७
२.१.३.१ सेर	८
२.१.३.२ काफिया	९
२.१.३.३ रदिफ	१०
२.१.३.४ तखल्लुस	११
२.१.४ गजलका तत्त्वहरू	११
२.१.४.१ भाव	११
२.१.४.२ विषय वस्तु	११

२.१.४.३ कल्पना	१२
२.१.४.४ सङ्गीत	१२
२.१.४.५ बिम्ब, प्रतीक तथा अलङ्कार	१३
२.१.४.६ भाषा	१५
२.१.५ शास्त्रीय लय (बहर)	१६
२.१.५.१ मुफरद बहर (मूल छन्द)	१८
२.१.५.२ मुरक्कब बहर (मिश्रित छन्द)	२२
२.१.५.३ मुजाहिफ बहर (परिवर्तित छन्द)	२४
२.१.६ गजल परम्पराको सामान्य परिचय	२७
तेस्रो परिच्छेद: सुदूर पश्चिमाञ्चल गजल मञ्चको स्थापना, परिचय र विकास प्रक्रिया	२९-४०
३.१ सु.प.ग.म.को स्थापना र परिचय	२९
३.२ सु.प.ग.म.को कार्यालय र कार्यक्षेत्र	३०
३.३ सङ्गठनात्मक स्वरूप	३०
३.४ विकास प्रक्रिया	३१
३.५ सु.प.ग.म.को स्थापनाका उद्देश्यहरू	३४
३.६ सु.प.ग.म.को आर्थिक अवस्था	३५
३.७ सु.प.मा गजलको विकास प्रक्रिया	३६
३.७.१ प्रथम चरण (२०४० देखि २०५० को दशक)	३७
३.७.२ दोस्रो चरण (२०५० देखि २०६० को दशक)	३८
३.७.३ तेस्रो चरण (२०६० देखि हालसम्म)	३९
चौथो परिच्छेद: सु.प.ग.म.का क्रियाकलाप र प्रकाशित कृतिहरूको सामान्य विवेचन	४१-६८
४.१ सु.प.ग.म.का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४१
४.१.१ २०६० का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४१
४.१.२ २०६१ का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४१

४.१.३ २०६२ का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४२
४.१.४ २०६३ का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४२
४.१.५ २०६४ का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४२
४.१.६ २०६५ का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४३
४.१.७ २०६६ का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४३
४.१.८ २०६७ का साहित्यिक क्रियाकलापहरू	४३
४.२ सम्मान कार्यक्रम	४४
४.२.१ गजल साधना सम्मान पुरस्कार	४४
४.२.२ गजल रत्न उपाधि सम्मान	४५
४.२.३ अभिनन्दन	४५
४.३ साहित्यिक प्रकाशन	४६
४.३.१ मुखपत्र	४६
४.३.१.१ गजल प्रवाह (अङ्क १)	४७
४.३.१.२ गजल प्रवाह (अङ्क २)	५०
४.३.१.३ गजल प्रवाह (अङ्क ३)	५२
४.३.१.४ गजल प्रवाह (अङ्क ४)	५४
४.३.२ गजल सङ्ग्रहहरू	५८
४.३.२.१ परिचय	५८
४.३.२.२ विशेषता	५९
४.३.२.३ संरचना	६५
पाँचौं परिच्छेद: निष्कर्ष	६९-७१
५.१ सारांश	७९
५.२ प्राप्ति	७०
५.३ भावी अध्ययनका लागि शीर्षकहरू	७१
परिशिष्ट	७२
सन्दर्भग्रन्थ सूची	७५